

Античні теофорні імена у сучасних перекладах Святого Письма українською мовою*

Галина ТИМОШИК

Асистент кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000 м. Львів, вул. Університетська, 1
e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті розглянуто теофорні імена, які є важливим компонентом античної системи найменувань. Вони становлять невеликий відсоток від загальної кількості імен, однак завдяки їм ми сприймаємо давньогрецький та латинський іменник біблійного тексту як складну та неоднорідну систему, що експлікувала в собі елементи культурно-етичних констант античного суспільства. Те, що в антропоніміці Нового Завіту натрапляємо на античні теофорні імена, не є винятком із правил, а свідчить про тяглість ономастичної традиції, яка моделює розвиток тієї чи іншої антропосистеми. Частина теофорних імен, що містили у собі відгомін давніх (у нашому випадку античних) релігійних систем, у координатах християнського віровчення набула нового прочитання або була транскодована відповідними теоелементами. Нова парадигма світосприйняття означила траєкторію розвитку антропосистем етнокультурних утворень усього європейського регіону і змодельовала такий антроповимір, у якому, як у мозаїчному панно, поєдналися християнські онімні преференції (наприклад, гебрійські теофорні імена) із онімними уподобаннями попередніх епох, що побутували у координатах інших світоглядних систем.

Ключові слова: теофорне ім'я, теоантропонім, теофорний елемент, теонім, субституція, трансонімізація, псевдотеофорні імена.

До третьої групи теофорних імен новозавітного антропонімікону («Давньогрецькі теофорні імена, що є найменуванням божества») належить бібліантропонім Еней, «утворений на основі кореня «слава» (αἶν-)»; *Aineas* «є оригінальною формою дорійсько-го діалекту» за словником Папе-Бенселера¹ «; у латинській мові ім'я звучить *Aeneas*²: • Αἰνέας → εἶρεν δε ἐκεῖ ἄνθρωπον τινα διόματι Αἰνείαν³ → Знайшов же там одного чоловіка, на ім'я Єнея (1a)⁴, Знайшов же там одного чоловіка, на ім'я Єнея (1б), Знайшов же він там

* Початок статті див.: Міфологія і фольклор. – 2009. – № 2-3. – С. 58–71.

¹ *Pape W. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. Neu bearb. von G. E. Bensler. 1 vol. (A-K). – Brunschwig, 1884. – XV-XXXII. – 755 S.*

² *Dictionary of Deities and Demons in the Bible / [Editors Karel van der Toorn, Bob Becking, Pieter W. van der Horst]. – second extensively revised edition. – Leiden: Brill, 1999. – P. 11.*

³ Для порівняння використовуємо оригінальний давньогрецький текст (The Greek New Testament. Fourth Revised edition by Barbara Aland, Kurt Aland, Matthew Black, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger, and Allen Wikgren. Fourth revised edition, 2nd print. Deutsche Bibelgesellschaft. – D-Stuttgart, 1994).

⁴ Для розрізнення новочасних україномовних перекладів Святого Письма Новозавітного Канону ми вводим нумерацію, яка ґрунтується на хронологічному принципі відповідно до часу виконання перекладу: (1a) – Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і Д-р И. Пуллой, Відень, 1871. – Печатано у Львові в друкарні Товариства імени Шевченка, 1880; (1б) – Святе письмо Старого і Нового Завіту мовою русько-українською / Репринтне видання Нью Йорк, Лондон, 1930. Переклад П.О. Куліша, І.С. Левицького і д-ра І. Пуллой. – Союз біблійних товариств, USA, Sweden, 1991 (у статті аналізуємо обидві редакції Кулішевого перекладу, оскільки вони відрізняються одна від одної); (2) – Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / Переклав І. Огієнко. – Druckhaus Gummersbach, West-

чоловіка одного, на ймення Еней (2), Там він знайшов одного чоловіка, на ім'я Еней (3), Знайшов там одного чоловіка на ім'я Еней (4) [Дії 9: 33]⁵. На думку К. Давдена, «виглядає дивним, що таке піднесене (врочисте – Г. Т.) ім'я могли дати каліці, але грецька культура, до якої належав автор Діань, навряд чи звертала увагу на латинський текст, як-от текст Вергілія»⁶.

1.4. Епіклези (епіклеси)⁷ давньогрецьких божеств, що стали власними іменами

Четверту групу теофорних імен новозавітного антропонімікону утворюють давньогрецькі імена, що є прізвиськами (епітетами) божеств, їх культовими іменами.

У фундаментальному дослідженні «Антропонімія давньогрецької мови»⁸ В. Горпинич окремо розглядає прізвиська. До переліку давньогрецьких прізвиськ людей долені прізвиська античних богів⁹.

Ареал давньогрецьких прізвиськ дослідник поділяє на три групи: *прізвиська з нейтральною конотацією*; *прізвиська з позитивною (піднесеною, врочистою) конотацією*; *прізвиська з негативною (зниженою) конотацією*¹⁰.

У першій групі (*прізвиська з нейтральною конотацією*) домінують прізвиська божественних сутностей (з 21 запропонованого 16 належать богам): «Καταχθόνιος «підземний» – прізвисько Аїда («Αΐδης, брата Зевса...: прізвисько за сферою впливу»; «Αἰθούα «Етопія» – прізвисько доньки Зевса Артеміди «епітет Артеміди за її святилищем в м. Αἰθόπιον на Εββεΐ»¹¹; Κυλλήνιος «киллєнський» – прізвисько сина Зевса Гермеса... за назвою гори Киллене «Κυλλήνη...» (...місце народження Гермеса і його культу)»¹²; «Κολαρίς, ἴδος «Колєніда» – прізвисько доньки Зевса Артеміди «епітет Артеміди, ймовірно від Колєна, міфічного афінського царя, що побудував храм Артеміди»¹³; «Κρατῖη «Кратієська» – прізвисько доньки Зевса Афіні «епітет Афіні-Паллади за назвою її храму біля ріки Κρατῖς»¹⁴; «Κυθήρεια «Кифєрїєська» – прізвисько доньки Зевса Афродіти...: за назвою острова Кифєри»; Λαβρανδεύς «Лабрандський» – прізвисько Зевса...: за назвою міста Лабранди..., де був розміщений відомий Храм Зевса»; «Λητογένεια «Лєтогенія» – прізвисько доньки

Germany, 1988; (3) – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Перек. з давньогрецької І. Хоменко-Плюта. – United Bible Societies, 1990; (4) – Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа: 3 4-го полного перекладу Біблії / Пер. з давньогрецької о. Рафаїл Туркоян. – К., 2000.

⁵ У тексті статті використовуємо скорочення: Ап – Апокаліпсис; Дії – Дії святих апостолів; жін. – жіноче ім'я; Зн. в. – знахідний відмінок; Кол – Послання апостола Павла до колосян; 1 Кор – Перше послання апостола Павла до коринтян; Лк – Святе Євангеліє від Луки; присв. прикм – присвійний прикметник; Рим – Послання апостола Павла до римлян; 2 Сол – Друге послання апостола Павла до солунян; 2 Тим – Друге послання апостола Павла до Тимофія; Тит – Послання апостола Павла до Тита; Филм – Послання апостола Павла до Филимона; чол. – чоловіче ім'я.

⁶ Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – P. 11.

⁷ Уточнення до класифікації теофорних імен новозавітного тексту, запропонованої у першій частині статті. Замість «Титули божеств античного пантеону, що стали власними іменами» дорєчнше використовувати «Епіклєзи божеств античного пантеону, що стали власними іменами». В англємвних дослідженнях для позначення додаткових імен божеств використовується словосполучення «titles of god» («cult titles of god»), де багатозначне слово title можна перекласти українською як: «3) ім'я...; 4) титул, звання» // English-Ukrainian Dictionary: In II volumes. – Vol. II: N-Z // [склав М. І. Балла]. – К., 1996. – С. 530, напр.: «Теофорні імена можуть утворюватися від культових імен богів (cult titles of gods – в оригінальному тексті – Г. Т.), від менших богів, таких як німфи і річкові боги» // Encyclopedia of Ancient Greece [editor N. Wilson]. – New York-London, 2006. – P. 519.

⁸ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка. Монография // Ономастика и апеллятивы. – Вып. 27. – Днепропетровск: ДНУ, 2006. – 333 с.

⁹ Прізвиська давньогрецьких божеств В. Горпинич не вважає теофорними і подає їх разом із прізвиськами людей.

¹⁰ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 44.

¹¹ Древнегреческо-русский словарь / [авт.-сост. И. Дворецкий]: В 2-х томах. – Москва, 1958. – Т. 1. – С. 49.

¹² Там само... – Т. 1. – С. 995.

¹³ Там само... – Т. 1. – С. 963.

¹⁴ Там само... – Т. 1. – С. 977.

Зевса Артеміди, ... буквально «Народжена богинею Лето, тобто Артеміда»¹⁵: за іменем матері...»; Ἀητογενής, υἱός «Летоген» – прізвисько сина Зевса, бога світла, Аполлона, буквально «Народжений богинею Лето, тобто Аполлон»¹⁶: за іменем матері...»¹⁷ та ін.

У другій групі (прізвиська з позитивною (піднесеною, врочистою) конотацією) прізвиська божественних сутностей утворюють меншу частину (6 з 17 номенів): «Ἐνιάλιος ... Ені-алій «Войовничий» (епітет Арєя)»¹⁸; «Ἐρκείος «Еркей»... «той, що знаходиться в огорожі додому, тобто охоронець домашнього вогнища» (епітет Зевса)»^{19»²⁰}.

Третя група (прізвиська з негативною (зниженою) конотацією) є невеликою за обсягом. Лише одне з восьми прізвиськ, які утворюють групу, належить божеству: «Λαφύστιος... – прізвисько Зевса «Лафістій, «Пожирач» (епітет Зевса за іменем його храму на Λαφύστιον βρος в Беотії...)»^{21»²²}.

Зрозуміло, що у запропонованій класифікації представлено незначну частину божественних епіклез. Однак вона дозволила виявити, що серед прізвиськ давньоримських богів превалою є прізвиська з нейтральною конотацією.

Формули теонімічних найменувань античного пантеону творилися впродовж тривалою часу, зазнаючи численних модифікацій. Через це теонімія²³ головних античних божеств є доволі розгалуженою та неоднорідною. За структурою античні теонімі найменування є *однойменними* (містять власне найменування бога / богині чи додаткові імена, які ідентифікують з епітетами, прізвиськами (епіклезами)) та *подвійними* (теонім поєднано з додатковими іменами). О. Суперанська пише: «...жодне з античних божеств не мало якогось одного імені. Грецьких богів називали часто подвійними іменами: Аполлон-Феб, Афіна-Паллада»²⁴.

У науковій літературі для означення найменувань, які супроводжували основне найменування божества чи використовувалися замість нього, існує розгалужена сітка термінів: *епіклеза*²⁵, *епіклеза-визначення*²⁶, *епіклеза* (у значенні *врочисте найменування*)²⁷,

¹⁵ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 1026.

¹⁶ Там само. – Т. 1. – С. 1026.

¹⁷ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 44–46.

¹⁸ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 553.

¹⁹ Там само. – Т. 1. – С. 663.

²⁰ Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 46–48.

²¹ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 1014.

²² Горпинич В. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 48–49.

²³ Термін «*теонімія*» використовується у ширшому та вужчому значеннях: 1) як *сукупність теонайменувань певної релігійної системи* (Павлюк Е., Томилина Г. Из истории древнеримских теонимов // Язык. Культура. Взаимопонимание. Материалы международной конференции. – Львов, 1997. – С. 107–111); 2) як *сукупність теонімів окремого божества* (Сазанов А. К изучению теонимии Боспорского царства // Этническая ономастика. Сборник научных трудов. – Москва: Наука, 1984. – С. 162). Термінологією «*теонім*» охоплює весь арéal найменувань того чи іншого божества: («Тепер розглянемо інший теонім, зафіксований у боспорських написах – Артеміда Володарка (Artemis medeoua). [...] Наступний теонім Артеміди у боспорських написах – Артеміда Порадниця.» // Сазанов А. К теонимии боспорского царства... – С. 161).

²⁴ Суперанская А. Имя – через века и страны. – Москва: Наука, 1990. – С. 26

²⁵ «ἐπί-κλησις, εως, ἡ – 1) прізвисько, найменування, назва...» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 615; «ἐπί-κλησις, ἡ, прізвище, прізвисько» // Словар до Гомерової Одиссеї і Іліади / [зладив Іляріон Огоновський]. – Львів, 1900. – С. 166; напр.: «Вшанування Зевса з епіклезою πατήρ сягає далекої давнини» // Болтунова А. Зевс Отчий і Зевс Спаситель // Вопросы древней истории. – 1977. – № 1 (139) Январь – Февраль – Март. Москва, – С. 178; «**Епіклеза** (букв. прізвисько) – друге ім'я, наприклад, Зевс *Гелміній*, тобто Зевс усіх еллінів, або Зевс Ксеній – охоронець гостинності. Інколи епіклезою ставало ім'я менш впливового божества, яке отожднювалося з більш впливовим: Зевс Амфітріон, Афіна Паллада. Найчастіше в епіклезі відображена функція божества: Артеміда Тавропола (захисниця біків), Афіна Горайя (захисниця народних зборів)» // Антична література: Довідник / [Буркат О. П., Беляев Р. С., Вишневська Н. О. та ін. За ред С. В. Семчинського. Передм. О. Д. Пономаріва]. – К., 1993. – С. 123; «**Епіклеза**, епіклеза (гр. – прізвисько) – інше найменування впливовішого з об'єднуваних за функціями божеств. Унаслідок централізації культів те саме явище природи або суспільного життя уособлюється кількома божествами. Іноді процес зупиняється на певному етапі, і тоді в загальногрецькій міфології залишається кілька рівноправних божеств, які виконують ті самі функції (Геліос і Аполлон, Селена й Артеміда). Іноді божества ще більше зливаються й сприймаються як єдине ціле. Менш впливове божество посту-

*епітет*²⁸, *культовий епітет*²⁹, *культові звертання*³⁰, *співімена*³¹, *прізвиська*³², *культові імена*³³, *культові та поетичні імена*³⁴ та ін. Онтологічно ці терміни є тотожними, адже позначають так звані додаткові імена, які супроводжують основне найменування божества³⁵. У сучасних дослідженнях їх уживають як: а) синоніми; б) мовні явища, що мають однакову мовну природу, однак нетотожні за сферою вживання (функціонування).

О. Суперанська зазначає: «античні боги мали додаткові імена кількох типів. Найширше були представлені епітети (гр. епіклес), тобто імена, які прославляли. Були й специфічні культові імена, котрими називали богів під час святкування, що влаштовували на їхню честь»³⁶. А. Тахо-Годі зауважує, що епітети³⁷ є «священними іменами, які усталені в міфології певного божества»³⁸, у яких символізовано й узагальнено «факти божественних діянь». Якщо потрібно здобути прихильність божества, «то концентрація епітетів має підставу. Різноманітно іменуючи божество, ці епітети, що необхідні для молінь, підсилювали магічну дієвість інвокацій»³⁹. «Біографію» бога можна описати за допомогою списку окремих «міфів»⁴⁰ – епітетів⁴¹. «Античні боги у сучасній масовій свідомості, – зауважує М. Скржинська, – постають в єдиних завершених образах... Все це здебільшого відповідає віруванню давніх греків, але не подає їх вичерпно. Адже елліни вшановували більшість своїх богів у кількох іпостасях, яким відповідали різні, відповідно до виконуваної функції, божественні означення, які називають епіклезами»⁴².

пово забувається, а його іменна стає епіклесією» // Словник античної міфології / [уклад. І. Козовик, О. Пономарів; вступ. Стаття А. Білецького; відп. ред. А. Білецький]. 2-е вид. – К., 1989. – С. 101.

²⁶ Скржинська М. Атрибути Аполлона й Артеміди на пам'ятках мистецтва з Ольвії, Херсонеса та міст Боспора // Київська старовина: наук. іст.-філол. журн. – 2006. – № 2. – С. 3–11.

²⁷ Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Пер. с англ. К. П. Лукьянченко; Под ред. и с послесл. А. А. Тахо-Годи. – Москва: Прогресс, 1992. – С. 551.

²⁸ «ἐπίθετος ... 1) доповнений, прикладений: ὄνομα ἐπίθετον... епітет, прізвисько...» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 610.

²⁹ «Культовим епітетом Σωτήρ елліни обдаровували різних богів, але раніше за всіх його отримав Зевс» // Болтунова А. Зевс Отчий и Зевс Спаситель... – С. 180.

³⁰ «Культові звертання до Деметри: Хлоя («зелень», «посів»), Карпофора («дарувальниця плодів»), Фесмофора («законодавиця...») // Мифологический словарь / Гл. ред. Е. Метелинский. – Москва: Советская энциклопедия, 1991. – С. 181.

³¹ Шимчук В., Цветков П. Значение и власть имени в период древнего общества (и библейское переосмысление значения и власти Божественного «Имени») // <http://paveltsvetkov.boom.ru/name.html>

³² Давньоримські теоніми диференціюють на такі підгрупи: 1) назви богів: (а) боги світла; б) боги землі; в) боги пекла і смерті; г) чужоземні боги; 2) прізвиська богів; 3) духи; 4) напівдухи; 5) велетні, богатири; 6) родичі богів; 7) фантастичні істоти // Павлюк Е. Томиліна Г. Из истории древнеримских теонимов... – С. 107. Горпинич В. А. Антропонимия древнегреческого языка... – С. 44–49.

³³ «Культові імена Деметри підкреслюють її зв'язок з плодючістю полів» // Баландин Р. К. Деметра (Цербера). В кн.: 100 великих богов. – Москва: Вече, 2000. – 2003 // <http://bibliotekar.ru/100bogov/93.htm>

³⁴ Ancient Greek religion // <http://www.theoi.com/Cults>; Бартошек А. Златообильные Микены / Перев. с чешск. О. Цыбенко. – Москва: Наука, 1991. – 261 с.

³⁵ «Самі міфологічні імена дуже різні, і особливо різна «міфологічна історія» культових епітетів. Так, наприклад, «Зевс Трофоній» виник у результаті інтеграції в культ Зевса культу іншої міфологічної сутності («Трофонія»), а «Зевс Ктесій» чи «Зевс Фратрій» репрезентують аспекти Зевса в полісних культах: Ковалева І. Миф: Повествование, образ и имя // Литературное обозрение. – 1995. – № 3. – С. 94.

³⁶ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 26.

³⁷ Варто зазначити, що «епітет – поліфункціональний мовний засіб, який здатний семантично трансформуватися залежно від комунікативної ситуації, функцій та спрямованості висловлювань» // Деравчук С. Функціонально-семантичний статус епітетів у конфесійному стилі // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 17.

³⁸ Тахо-Годи А. Античные гимнография. Жанр и стиль / Античные гимны. Составление и общая редакция А. А. Тахо-Годи. – Москва, 1988. – С. 34.

³⁹ Там само. – С. 34.

⁴⁰ Є. Наумова вважає, що у слові-«міфі» первісно закладено потенційну можливість розгорнути свій зміст // Наумова Е. Генезис и эволюция солярных аспектов мифологии Аполлона: Автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.14 «Классическая филология, византийская и новогреческая филология». – Москва, 2004. – С. 5.

⁴¹ Там само. – С. 5.

⁴² Скржинська М. Животные-спутники и атрибуты богов в античных государствах Северного Причерноморья // Специальная историчні дисципліни: питання теорії та методики. – Вип. 13 (2). – К., 2006. – С. 323.

* * *

Додаткові імена (епіклези, епітети та ін.), які в античній теонімній системі мають особливе місце, ідентифікують: 1) місце вишанування божества, розповсюдження його культу: Артеміда **Тавропола** (Таврійська)⁴³, **Ефеська**⁴⁴, **Кіпріда** (Афродіта)⁴⁵; 2) місце народження божества: Афродіта **Уранія**⁴⁶; 3) батьків божества по материнській: **Летоїд** (Аполлон) чи **батьківській ліній**: **Кронід**⁴⁷ (Зевс); 4) місце перебування (побутування) божества: **Хтоній / Хтонія**⁴⁸ – означення хтонічних божеств⁴⁹; 5) функції божества, його роль у божественному «соціумі»⁵⁰ та серед людей: **Музагет / Мусагет**⁵¹ (Аполлон); Зевс **Всецар**⁵², Афіна **Проноя** (провісниця)⁵³; 6) сферу розповсюдження влади божества: Зевс **Всееллінський / Еллінський**⁵⁴, Афродіта **Пандемос** («всенародна»)⁵⁵; 7) характеристики божества, його особливості, наприклад, ті, що стосуються зовнішності: **Волоока** (Гера)⁵⁶, поведінки: Діоніс **Бромій** («шалений», «гучний»)⁵⁷; 8) тварин-супутників та атрибуту божества: Аполлон **Дельфіній**⁵⁸, **Лікей** («вовчий»)⁵⁹, **Смінтей / Смінфей**⁶⁰ («мишачий»), **Дрімас** («дубовий»)⁶¹, Артеміда **Бравронія** («ведмедиця»)⁶² та ін.

⁴³ Филлипенко А., Туровский Е. Новые штрихи к портрету Девы – главной богини античного Херсонеса // Старожитності степового Причорномор'я і Криму: Матеріали конференції «Проблеми скіфо-сарматської археології північного причорномор'я» (до 110-річчя з дня народження Б. М. Гракова). – Запоріжжя, 2009. – С. 201.

⁴⁴ Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. / [главн. ред. С. Токарев]. – Москва: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1: А – К. – С. 108.

⁴⁵ «Кіпріда... – епітет *Афродіти*, який походить від назви острова Кіпр – її улюбленого місця перебування» // Словник античної міфології... – С. 125.

⁴⁶ Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2-х т. / [главн. ред. С. Токарев]. – Москва: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2: К – Я. – С. 135.

⁴⁷ «Кроніон – Зевс, син Кроноса. Суфікс -ід (кронід) і -іон (Кроніон) вказують на нисхідну лінію спорідненості від батька. Іноді імена синів мають суфікс -ід, що вказує на матір (залишок епохи матриархату, наприклад, Аполлона називають завжди Летоїд, тобто походить від богині Лето, але ніколи не називають за його батьком Зевсом)» // Илиада; Одиссея / Пер. с древнегр. В. Вересаева; Сост., авт. вступ. ст. и коммент. А. Тахо-Годи. – Москва, 1987. – С. 308; «Зевес, син Кроноса (Кроніон або Кроніенко) і Реї, найвищий бог стародавніх греків» // Яворський С. Мітологія старинних греків і римлян. – Київ-Коломия: Накладом видавництва «Трембіта», 1924. – С. 17.

⁴⁸ «Хтоній (гр. Chthonios) – ... 2) епітет *Аїда*, *Гермеса* та інших богів, пов'язаних із підземним світом; Хтонія (гр. Chthonia) ... 4) епітет *Геї*, *Деметри*, *Персефони* та багатьох інших богинь, що мали стосунок до підземного світу» // Словник античної міфології... – С. 211.

⁴⁹ «Хтонічні божества (гр. Chthon – земля) – назва усіх божеств, яких уява давніх греків пов'язувала з доном землі» // Словник античної міфології... – С. 211; «Хтоній (гр. Χθόνιος) 1. «Підземний, прізвисько підземних богів... 4. «Туземний»; *Χθόνιοι θεοί* називали вітчизняних богів» // Иллюстрированный словарь античности / [Сост. Ф. Любкер]. – Идея, концепция, разработка и общая редакция серии словарей «Русский Webster» / И. Пименовой. – МОСКВА: Эжмо, 2005. – С. 1204.

⁵⁰ Термін І. М. Дьяконова. Див.: Дьяконов И. Архаические мифы Востока и Запада. – Москва: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – С. 203.

⁵¹ «Музагет... – епітет Аполлона й Діоніса як проводирів муз» // Словник античної міфології... – С. 145.

⁵² Мифы народов мира... – Т. 1. А – К – С. 465.

⁵³ Там само. – С. 128.

⁵⁴ Там само. – С. 465.

⁵⁵ Там само. – С. 135.

⁵⁶ «На зооморфне минуле Гери вказує її епітет у Гомера... і Нонна Панополітанського... «волоока» // Мифы народов мира... – Т. 1. А – К – С. 276; «Жіночу красу Гери... визначали словом «волоока» (вооріс) навіть тоді, коли з народної пам'яті давно вже зникло уявлення про богів в подобі тварин і вже ніхто не зважав на те, що коли Зевса вшановували в образі бика, а його дружину у вигляді корови» // Тренчини-Вальдапфель И. Мифология / Перевод с венгерск. Е. Н. Елеонской [редакция и предисловие проф. В. Авдиева]. – Москва: Издательство иностранной литературы, 1959. – С. 143.

⁵⁷ Мифы народов мира... – Т. 1: А – К. – С. 380.

⁵⁸ Скржинська М. Животные-спутники и атрибуты богов в античных государствах Северного Причерноморья... – С. 326.

⁵⁹ Скржинская М. В. Эпikleзы Аполлона в античной литературе // Индоевропейское языкознание и классическая филология. – X: Матеріали десятих чтений памяти И. М. Тронского / [Отв. ред. Н. Н. Казанский]. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 258.

⁶⁰ «Смінтей, Смінфей – епітет *Аполлона*... Назву С. виводять від слова *sminthos*, що в крїтян означало «миша». Тому миша (dzoon mantikoteron – віща тварина) була атрибутом віщого бога Аполлона» // Словник античної міфології... – С. 186.

⁶¹ Мифы народов мира... – Т. 1. А – К. – С. 93.

⁶² «У грецькому світі існувало багато Артемід (ось тільки деякі з її епіклез: Агротера (мисливиця), Бравронія (ведмедиця), Гегемона (очільника, провідця), Левкофріна (білоброва), Тавропола (Таврій-

Божества античного теонімікону мали неоднакову популярність серед різних шарів населення. Наприклад, бог **Сильван** у період імперії був «найпопулярнішим богом плебеїв і рабів»⁶³ та ін.

Епітети (епіклези), які часто повторювалися, якнайповніше характеризують божество, бо в них «відгомін міфологічної архаїки, рудимент давнього зооморфного (фітоморфного⁶⁴ – Г. Т.) минулого тих чи інших богів чи множинна семантика міфу, яка вміщує в одному образі часто протилежні аспекти, що іпостасно замінюють один одного»⁶⁵.

«Уся суспільна діяльність людини давнього світу, – зазначає О. Суперанська, – була ... впорядкована, і за кожен прояв цієї діяльності відповідало певне божество, у «компетенцію» якого входили ті чи інші функції... Виявляння цих функцій і пов'язаних з ними символікою, атрибутами, ідеями дає чимало для вивчення імен богів (теонімів), тим більше, що з часом все це перейшло у сферу найменування людей... Атрибут Гери та інших богинь – діадема (грецьк. *στεφανος*), звідси широко розповсюджене у багатьох народів ім'я *Стефан* (*Степан*)»⁶⁶: • *Στέφανος* (чол.) → Стефан (1а), Стефан (1б, 3), Степан (2), Степан (4) [Дії 6: 8].

Склалося так, що «численні епітети давніх богів, їх культові імена і співімена, а також слова, що часто використовувалися в молитовних формулах, дуже швидко перейшли до розряду власних імен тому, що (їх власники) сподівалися опіки відповідного бога»⁶⁷.

Епіклези античного теонімікону можна умовно поділити на такі, що належать: 1) *різним богам*, напр.: Афіна-Паллада⁶⁸; 2) *одному богу/ богині*, напр.: **Евбул**⁶⁹ – (теонім *Зевса, Аїда*⁷⁰ та ін.).

У теоніміці давньогрецьких богів виявлено чимало епіклез (епітетів), які належать кільком божествам. Ця обставина свідчить про тотожність божественних функцій, походження та ін. Варто зазначити, що «однакові епітети могли мати два чи декілька божеств. Це свідчить про те, що не всі епітети були абсолютно індивідуалізуючими. Метою створення епітета було прославлення, звеличення... Так, своєрідними «супутниками» імен майже всіх богів були *Авеуст* (священний) і *Сотер* (спаситель)»⁷¹.

Широко вживаними є епіклези: **Сотейра/ Сотейр**⁷² (теоніміка давньогрецьких богів: *Зевса, Аполлона, Гермеса* та ін. та богинь: *Артеміді, Афіні* та ін)⁷³; **Хтоній/ Хтонія**

ська)... [...] Давня Артеміді – не тільки мисливиця, але й медведиця. В Атіці (в Бравроні) жрищі Артеміді одягали в ритуальному танці медвежі шкури і називалися медведицями» // Филлипенко А. А., Туровский Е. Я. Новые штрихи к портрету Девы – главной богини античного Херсонеса... – С. 201; «*Βραυρών, ἄβος* ὁ Браврон (місцевість в Аттіці, на східному березі ріки Ерасин, зі святилищем Артеміді)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 306.

⁶³ Мифы народов мира... – Т. 2: К – Я. – С. 435.

⁶⁴ «Залежно від місця її (Артеміді – Тимошик Г.) називають «Лігодесмос», тобто та, що живе серед верб, іноді «Каріатіс» – за назвою горіхового дерева, ... «Кедріатіс» за назвою кедра» // Боннар А. Греческая цивилизация. Т. 1. От Илиады до Парфенона / Пер. с франц. О. В. Волкова; Предисл. проф. В. И. Авдиева. – Москва: Искусство, 1992. – С. 189.

⁶⁵ Тахо-Годи А. А. Античная гимназия... – С. 36.

⁶⁶ Суперанская А.В. Имя – через века и страны... – С. 26

⁶⁷ Шимчук В., Цветков П. Значение и власть имени в период древнего общества (и библейское переосмысление значения власти Божественного «Имени») // <http://pavelsvetkov.book.ru/name.html>.

⁶⁸ «*Παλλάς, ἄβος*... ἡ... Паллада (прізвисько богині Афіні...)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1224.

⁶⁹ «*εὐβουλεύς, ἕως* – ... той, що дає добрі поради (епітет *Зевса, Гадеса* та ін.)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 684.

⁷⁰ «Евбулей (гр. Eubuleus) – 1) прізвисько Аїда та інших богів» // Словник античної міфології... – С. 91; «Eubuleus трапляється як прізвисько кількох божеств і описує їх як добрих порадиників, таких як Аїд та Діоніс» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology / [edited by William Smith]. – In three volumes. – Vol. II. (Sarinus – Nux). – London, M.DCCC.XLIX. – P. 60.

⁷¹ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 27.

⁷² «*σωτήρ, ἦρος* ὁ, спаситель, рятівник чи хоронитель, покровитель ... *Ζεὺς σ.* ... Зевс-хоронитель...»; «*σωτήρα, ἀς* ἡ рятівниця, визволителька, хоронителька (епітет *Деметри, Артеміді та інших богинь*)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1597.

⁷³ «Сотейра (гр. Soteira – спасителька) – епітет, що його мали Артеміді, Афіна, Гігія, Ісіда, Кора, Ніке, Тіхе, Феміда та інші богині; Сотер (гр. Soter – спаситель) – епітет численних богів: *Зевса, Аполлона, Асклепія, Гермеса, Пана, Посейдона, Серапіса* та ін.» // Словник античної міфології... – С. 186; «Сотейра (гр. *Σώτερα*, лат. Sospita, Спасителька), прізвисько деяких богинь, напр., Артеміді, Гери, Персефони, Гекати, Афіні; Сотер (гр. *Σωτήρ, Σωτήης*, Спаситель, Покровитель, лат. Salvator), прізвисько всіх богів,

(див. вище); **Алексікакос**⁷⁴ (теоніміка Зевса, Аполлона, Геракла і Гермеса); **Апотропаіос**⁷⁵ (теоніміка Зевса, Аполлона і Геракла⁷⁶).

Когномен **Лисій** (Λύσιος⁷⁷), що утворився на основі давньогрецької епіклези, належить до структури давньоримського імені: **Лисій** (чол.) → Λύσιος → Claudius Lusius (Κλαύδιος Λυσίας) – Клавдій Лісія (1а), Клавдій Лизія (1б), Клавдій Лісій (3), Клавдій Лисій (4) [Дії 23: 26].

1.4.1. Артеміда

Артеміда «(...)Ἄρτεμις від ἄρτεμής, неушкоджена), богиня полювання, донька Зевса і Лето, сестра-близнюк Аполлона, котра серед жіночих божеств мала такі ж функції, як її брат серед чоловічих. [...] Як Аполлон, Артеміда своїми стрілами може вражати раптовою смертю тварин і людей, особливо жінок, але водночас вона богиня-захисниця і рятівниця (Σώτειρα, Sospita)»⁷⁸.

Ім'я богині виявлено у Діях; «товариш Павла мав теофорне ім'я Ἄρτεμίδης; гіпокористика, утворена від Ἄρτεμίδωρος 'дарунок Артеміді'»⁷⁹ (див. першу частину статті).

Сестру Аполлона «Артемиду-діву (ототожують із дещо несхожою на неї римською Діаною). Вона зберігає архаїчні риси Володарки звірів, але також і місячного божества. Співвідношення її з Місяцем як із небесним тілом – приблизно таке ж, як співвідношення Аполлона з Сонцем; на небі вона Селена (Місяць), на землі – Артеміда, в Пеклі – Геката»⁸⁰.

Епіклезу **Феб/ Феба**⁸¹ використовували в античній теоніміці щодо Аполлона й Артеміді. У новозавітному тексті натрапляємо на жіноче ім'я, утворене від епіклези Артеміді: • Φοίβη (жін.) → Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν [καὶ] διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κενχρεαῖς → (Зн. в.) Фіву, сестру нашу, служительку церкви, що в Кенхреях (1а), Фиву, сестру нашу, служительку церкви, що в Кенхреях (1б), сестру нашу Фіву, служебницю церкви в Кенхреях (2) Фиву, сестру нашу, служительку Церкви в Кенхреях (3), Фиву, служительку Церкви в Кенхреях (4) [Рим 16: 1].

У теоніміці Артеміді вживаним є прізвисько Ἀριστοβούλη, що означає «добра порадиця»⁸²: • Ἀριστόβουλος (чол.) → ἀπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου → (присв. прикм.) Вітайте Аристовулових (1а), Вітайте Аристовулових (1б), Вітайте Аристовулових (2), Вітайте Аристовулових (3), Вітай те, що в дому Аристовула (4) [Рим 16: 10].

1.4.2. Зевс

Зевс «(гр. Ζεύς, Διός, від і.-є. Djeus, той, що належить до небесного світла, денний, лат. Jupiter), в грецькій міфології верховний бог, син Кроноса і Реї (звідси імена Кроніон, Кронід, Сатурній), брат Посейдона, Аїда, Гестії, Деметри і Гери.

що захищають країну і місто, а також життя і здоров'я окремих людей» // Иллюстрированный словарь античности... – С. 1024.

⁷⁴ «ἀλεξί-κακος той, хто відвертає зло, захищає від біди (...Ζεύς...)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 77.

⁷⁵ «ἀποτρόπαιος, 1) той, хто запобігає біді (epiteta Аполлона і інших богів)» // Там само. – Т. 1. – С. 220.

⁷⁶ Götternamen Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung / [Verfasser Hermann Usener]. – Frankfurt/ Main: Verlag G. Schulte-Bulmke, 1948. – S. 313.

⁷⁷ «1) той, що звільняє (від прокляття), пробачає (θεοί...)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 1041; «θεοί боги, що звільняють від гріха та прокляття» // Греческо-русский словарь, составленный А. Д. Вейсманом. – Изд. 5. – С.-Петербург: Издательство автора, 1899. – С. 772.

⁷⁸ Иллюстрированный словарь античности... – С. 116.

⁷⁹ Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – P. 91.

⁸⁰ Дьяконов И. М. Архаические мифы Востока и Запада... – С. 150.

⁸¹ «Феб (гр. Φοίβος, лат. Phoebus), епитет Аполлона; Феба (гр. Φοίβη) ... 2. Прізвище Артеміді, Місяць (Διана)» // Иллюстрированный словарь античности... – С. 1144; «В римській міфології «Феба» – одне з імен Діани» // Антична література: Довідник... – С. 293.

⁸² «Aristobule... прізвисько Артеміді, якій Темістокл побудував храм в Афінах» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... – Vol. I. (Abaeus – Dysponteus). – P. 300; «ἀριστό-βουλος ... той, що дає найкращі поради (epiteta Артеміді)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 234.

Це могутній і найвищий з богів грецького народу, державний владар світу, батько богів і людей»⁸³. «Як земне божество його називали Зевс Трофоній (Годувальник, Вихователь)⁸⁴; «Аластор і Алістерій – месник, Алексіакоос – той, що відвертає нещастя, Елевтерій, Ефестій – заступник дому, Камелій і Зигій – захисник шлюбу, Генетлій – прародич, Гелленій, Пангелленій – той, що посилає дощ, Гіпатос, Гіпсістос, Катарсій – очисник, Катабатіс – той, що сходить з гори, громовержець, Меліхій – милостивий, Морій – заступник маслин, Нікефор, Патроос, Фратрій – захисник фратрій, Фіквій – заступник бігу, Поллей – захисник міста, Сотер, Стратій – захисник»⁸⁵. «Зевсу посвячені орел і скіпетр, громовий молот і чаша як знак його культу...»⁸⁶.

І. Дьяконов пише, що: «етимологічно Zeus... – бог не грому, а дня і денного неба. У грецькій міфології ... в ньому поєднано «денні» і «грозові» функції»⁸⁷. О. Суперанська зазначає, що найбільшу кількість епітетів мав Зевс. «За місцем відправлення культів Зевса іменували *Оронт(ій)*, *Ларисій* (в Ларисі біля Аргоса), *Луканій* (в Лукані, в Аркадії), *Марей*, *Малеїн* (із Малеї), *Мідиній* (з Міді), *Парфеній* (у Парфенії на межі Аргівії й Аркадії), *Піссей* від містечка Піса в Олімпії, *Сатраній* в Ларисі Пергамській... Крім згаданих, у нього були й такі, які можна виявити у складі сучасних російських чоловічих імен: *Агафій*, *Анікіт*, *Арей*, *Арист*, *Аристарх*, *Астерій*, *Аттії*, *Афродісії*, *Вахх*, *Василь*, *Василик...*, *Віл*, *Гелій*, *Георг(ій)*, *Гордій*, *Євангел*, *Еввул*, *Єсклей*, *Євтихій*, *Ієрон*, *Іринеї*, *Калиник*, *Карп*, *Кассій*, *Кинфій*, *Кирій*, *Кронід*, *Левкей*, *Макар*, *Мілії*, *Міней*, *Нукій*, *Нукіфор*, *Ніл*, *Олімпій*, *Панкарт*, *Пантелеї*, *Папа*, *Паній*, *Піст*, *Помпей*, *Потій*, *Севаст*, *Селевк(ій)*, *Созон*, *Сотер*, *Стратиг*, *Трифілій*, *Фалассій*, *Філ*, *Харитон*, *Хрисій*»⁸⁸.

У новозавітному тексті виявлено групу імен, які за О. Суперанською⁸⁹, могли утворитися від епіклез Зевса: • *Ἀριστάρχος* (чол.) → *Аристарх* (1а, 2), *Аристарх* (1б, 3, 4) [Кол 4: 10]; • *Κάρπος* (чол.) → в (у) *Карпа* (1а, 2), в *Карпа* (1б, 3, 4) [2 Тим 4: 13].

Розповсюдженою серед епіклез Зевса є епіклеза *Ὀλύμπιος*⁹⁰. Близьким за семантико-генетичними ознаками до усталеного божественного прізвиська є біблісантропонім • *Ὀλυμπᾶς*⁹¹: → *Ὀλυμπᾶν* → (Зн.в.) *Олімпіана* (1а), *Олімпана* (1б), *Олімпіяна* (2), *Олімпія* (3), *Олімпа* (4) [Рим 16: 15]. Припускаємо, що гіпокористика *Ὀλυμπᾶς* могла утворитися від *Ὀλύμπιαδωρ*⁹² (< *Ὀλυμπος*, *ὀ* – «Олімп»⁹³ + *δῶρον*, *τό* – «дар», «подарунок»⁹⁴; «дар Олімпу»⁹⁵). Ім'я *Ὀλυμπᾶς* було широко розповсюджене в Римській імперії⁹⁶.

⁸³ Иллюстрированный словарь античности... – С. 428.

⁸⁴ Там само. – С. 430.

⁸⁵ Там само. – С. 430.

⁸⁶ Там само. – С. 430.

⁸⁷ Дьяконов И. Архаические мифы Востока и Запада... – С.203.

⁸⁸ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 27.

⁸⁹ Варто зазначити, що, з-поміж означених, лише невелика частина епіклез може претендувати на автентичні. Автор дослідження не зазначає джерел, якими користувалася, виокремлюючи прізвиська Зевса.

⁹⁰ «*Ὀλύμπιος* олімпійський (Ζεὺς πατήρ...), *Ὀλύμπιος ὀ* – олімпієць, *тобто (здебільшого) Зевс* // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1168; «*Olympius* (*Ὀλύμπιος*) ... трапляється як прізвисько Зевса... Геракла... та всіх богів, які жили на Олімпі» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology / [edited by William Smith]. – In three volumes. – Vol. III. (Oarses - Zygia). – London, M.DCCC.XLIX. – P. 25.

⁹¹ «Старинні греки говорили, що їх найстарший бог Зевс з іншими йому підвладними богами мешкає на найвищій горі Олімпії. Помешкання його знаходиться на самім вершку сеї гори, котрої ніколи око людське зобачити не в силі. Там вічно тепло, ясно і освічено, зимна там ніколи нема і дощ не паде» // Федчишин Т. Мітологія в Біблії. – Нью Йорк, 1913. – С. 12; «У ролі чоловічого імені використовується епітет Зевса Олімпій (олімпійський)» // Суперанская А. В. Имя – через века и страны... – С. 29.

⁹² *Трійняк І.* Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – С. 268. «У Новому Завіті, якщо першим, визначальним іменем у складанні, є назва якого-небудь давнього (мітологічного) божества, то основа *-δωρος* скорочується і приймає наголос на останньому складі *-ᾶς*: *Ἀρτεμίδωρος* = в *Ἀρτεμᾶς* [Тим 3:12] ..., *Νυμφόδωρος* у *Νυμφᾶς* [Кол 4:15] ..., *Ζηνόδωρος* у *Ζηνᾶς* [Тим 3:13] ..., *Ὀλυμπόδωρος* в *Ὀλυμπᾶς* [Рим 16:15] ..., *Ἐρμῆδωρος* в *Ἐρμᾶς* [Рим 16:14], а також *Ἐπαφρόδιτος* у *Ἐπαφᾶς* [Кол 1:7] ...» // Фокковъ Н. Къ синтаксису греческаго новозавѣтнаго языка и византийскаго / Н. Фокковъ. – Москва : ВЪ Университетской типографіи (М. Катковъ). – 1887.

⁹³ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1168.

⁹⁴ Там само. – Т. 1. – С. 443.

⁹⁵ *Трійняк І.* Словник українських імен... – С. 268.

⁹⁶ Новый библейский словарь: Ч. 1. Библейские персонажи / Пер. с англ. – Санкт-Петербург.: Мирт, 1999. – С. 235.

1.4.3. Деметра

Деметра «(гр. Δημήτηρ, букв. земля-мати), у грецькій міфології донька Кроноса і Реї, сестра Зевса. Як божественна матір-земля була захисницею рослинного царства і родючості⁹⁷». О. Суперанська пише: «культовими іменами Деметри були *Ганге теа* (безгрішна (непорочна) богиня), *Герміона*, *Європа*, *Кабірія*, *Лусія*, *Мелайна*, *Паптелея*, *Хлоя*, *Юло*»⁹⁸. «Культові звертання до Деметри: Хлоя («зелень», «посів»), Карпофора («дарувальниця плодів»), Фесмофора («та, що дає закони»), Сіто («хліб», «мука») вказують на основні функції Деметри як богині плодючості»⁹⁹.

У новозавітному тексті виявлено біблісантропонім, що утворився від епіклези • Хλόη¹⁰⁰ (жін.) → ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης → братте моє від Хлоїсових, (1а), братте моє, від Хлоїних (1б), мої браття, від Хлоїних, (2), мої брати, від людей Хлої, (3), посланці від Хлої сказали мені про вас, мої брати, (4) [1 Кор 1: 11].

1.4.4. Гера

Гера – «дружина володаря світу, і в її олімпійській досконалості – вона втілення жіночності»¹⁰¹. Серед епіклез Гери уживаними є «(головно в Гомера): гарноволоса, білораменна або волоока»¹⁰². «Деякі епітети і прізвиська... натякають на характер богині». Менш уживаною є епіклеза Ἀλέξανδρος – «прізвисько Гери, за яким їй поклонялися в Сіціоні. Храм Гері Олександр Адраст побудував після його втечі з Аргоса». У новозавітному тексті виявлено відтеонімне чоловіче ім'я: • Ἀλέξανδρος (чол.) → Александр (1а), Александр (1б), Александр (2), Александр (3, 4) [Дії 4:6];

1.4.5. Арес

Арес є богом війни у грецькому пантеоні і репрезентує різні риси інших богів, таких як: Zeus Areios, Athena Areia, Aphrodite Areia¹⁰⁵.

У новозавітному тексті теонім Areios з'являється як теофорний елемент в імені Ареорагус¹⁰⁶. Ареопагіт (гр. Ἀρεοπαγίτης) – «1. Член верховного суду, що засідав на Ареопазі»¹⁰⁷, походить від Ареопаг «2. Давнє афінське судилище (дикастерій) і одночасно державна рада, що мала політичну владу (буле) і була названа іменем згаданого пагорбу, де проходили засідання цієї ради»¹⁰⁸: • Ἀρεοπαγίτες → Διονύσιος Ἀρεοπαγίτες → Дионісій Ареопагіт (1а), Дионісій Ареопагіт (1б), Дионісій Ареопагіт (2), Дионісій Ареопагіт (3, 4) [Дії 17: 34].

⁹⁷ Иллюстрированный словарь античности... – С. 344.

⁹⁸ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С.26-27.

⁹⁹ Мифологический словарь... – С. 181.

¹⁰⁰ «Хлоя (гр. Χλόη), «Зелена» – епітет Деметри» // Иллюстрированный словарь античности... – С. 1199. «У період осіннього посіву святкували Фесмофорії; взимку, коли посіви в Греції проростали і зеленіли, здійснювали жертвоприношення Деметрі Хлої (зелені); а коли наставав час обмолоту зерна, святкували Філісії» // Нельсон М. Греческая народная религия. – Перев. с англ. и указатель С. Клементьевой. – Отв. ред. А. И. Зайцев. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 34; «Хлоя (Χλοη) – розквітлий (квітучий); прізвисько Деметри, захисниці зелених полів... Це прізвисько пов'язане з тим, як називає її Софокл – Δημήτηρ εὐχλοος...» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... – Vol. I (Abaeus – Dysponteus). – P. 695; «ἔυχλοος – той, що покриває (все) зеленню, одягає в зелень (Δημήτηρ Soph.)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 715.

¹⁰¹ Тренчини-Вальдапфель И. Мифология... – С. 143.

¹⁰² ««Волоока» значить се саме, що сильно- і ясноока, означає красу великих очей Гери» // Яворський С. Мітологія старинних греків і римлян... – С. 21; (див. вище) «φο-ῶπις, ἰδός adj. f волоока, з великими очима» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 305.

¹⁰³ «Ἐϊλείθια, Γαμηλία, Ζυνία, Τελέια» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... – Vol. II. (Earinus – Nyx) – P. 385.

¹⁰⁴ Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... – Vol. I. (Abaeus – Dysponteus). – P. 110.

¹⁰⁵ Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – P. 85.

¹⁰⁶ Там само. – P. 85;

¹⁰⁷ Иллюстрированный словарь античности... – С. 99.

¹⁰⁸ Там само. – С. 98.

1.4.6. Посейдон

Посейдон – давньогрецьке божество, якого «шанували як бога землі, конярства, будівництва; пізніше він став богом моря і мореплавства»¹⁰⁹. Епіклезами божества є: «γῆαρχος «володар землі», ἐννοσίγαιος і ἐνοσίχθων «землекоп», κυανοχαίτης «з темними кучерями»¹¹⁰. Також до цього переліку епіклез варто додати прізвисько Посейдона¹¹¹, яке зазнало трансонімізації і трапляється у структурі давньоримського імені: • Πόντιος (чол.) → Pontius → присв. прикм. Понтійський (1а), Понтийський (1б), Понтій (2), Понтий (3, 4) [Дії 4: 27].

Демонізм Аполион/ Аполліон/ Аполлон

Аполлон – важливе божество давньогрецької міфології. Дослідники вважають Аполлона «типичним божеством, яке репрезентує класичну грецьку культуру»¹¹². «Популярність Аполлона відображена у частому повторенні теофорних власних імен та топонімів: Apollodorus, Apollonia, Apollonius, Apollonides, Apollorphanes, Apollos та ін»¹¹³. У новозавітному тексті натрапляємо на оніми, у яких теонім Аполлон «використовується як теофорний елемент... 'Απόλλως (Дії 18: 24, варіант... 'Απελλῆς 'Απολλώνιος [до якого Apollos є демінутивом]; 19: 1, варіант... 'Απελλῆς, 1 Кор 1: 12...), 'Απελλῆς (Рим 16: 10), 'Απολλωνία (Дії 17: 1...) і 'Απολλύων (Ап: 9: 11)»¹¹⁴.

Для означеного божества, як уже було зазначено, типовим було подвійне ім'я Аполлон-Феб. «Подвійне ім'я, за уявленням греків, вказувало на дві сторони божественності Аполлона. «Феб» – світлий і «Аполлон» – ім'я, яке... пояснювали як губитель. Ця подвійність відображена і в доборі священних тварин Аполлона; світла чистота – в лебеді, нещадність – у вовку»¹¹⁵.

Те, що епіклези античних божеств можуть мати негативну семантику, пов'язане із розповсюдженою, за І. Дьяконовим, у багатьох міфологіях амбівалентністю божества «(двоакція щодо добра чи зла, зневаги чи прославляння та ін.)»¹¹⁶.

У Апокаліпсисі ми натрапляємо на демонізм 'Απολλύων, який «не лише утворено від дієслова ἀπόλλυμι»¹¹⁷; він «непрямо натякає на грецького бога Аполлона, який (окрім світлих функцій – Тимошик Г.) є богом пошесті і руйнувань... Отже, 'Αβαδδών чи 'Απολλύων можна проінтерпретувати як демонів, які несуть руйнування»¹¹⁸: • 'Απολλύων (чол.) → ἔχουσιν ἐπ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἄβυσσου, ὄνομα αὐτῷ ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ 'Αβαδδών, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει 'Απολλύων → ІІ мають над собою царя, Ангела безодні; ім'я йому по єврейськи Аваддон, а по грецьки має імя Аполион (Губитель) (1а), ІІ мають над собою, ангела безодні; ім'я йому по єврейськи Авадон, а по грецьки має імя Аполион (Губитель) (1б), ІІ мала вона над собою царя, ангола безодні; йому по-єврейськи ім'я Аваддон, а по-грецькому він звався Аполліон (2), ІІ мала над собою царя, ангела безодні; ім'я його по-єврейськи «Аваддон», а по-грецьки «Аполліон» (3), Мала вона над собою царя – ангела безодні. Ім'я його по-єврейськи Аваддон, а по-грецьки Аполлон (4) [Ап 9: 11].

За іншою версією 'Απολλύων – «титул чи ім'я, яке не обов'язково зараховуємо до сарани, але позначає демонічного ватажка сарани»¹¹⁹. У коментарях до тексту перекладу новозавітного тексту І. Огієнко інтерпретує ім'я Аполліон як «погубник».

¹⁰⁹ Словник античної міфології... – С. 172.

¹¹⁰ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1359.

¹¹¹ «πόντιος ... 1) морський...; 4) той, що розміщений на морській глибині...; 6) той, що повеліває морем (Ποσειδάων...)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1355.

¹¹² Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – Р. 74.

¹¹³ Там само. – Р. 77.

¹¹⁴ Там само. – Р. 74.

¹¹⁵ Тренчини-Вальдапфель І. Мифология... – С. 171.

¹¹⁶ Дьяконов І. Архаические мифы Востока и Запада... – С. 99.

¹¹⁷ «ἀπ-όλλυμι... 1) занапащати, знищувати...; 2) губити, втрачати...; 3) гинути...» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 207.

¹¹⁸ Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – Р. 1.

¹¹⁹ Роджерс-младший К. Р., Роджерс III К. Л. Новый лингвистический и экзегетический ключ к греческому тексту Нового Завета / Перев. с англ. – Санкт-Петербург: Библия для всех, 2001. – С. 949.

2. Латинські теофорні імена

Давньоримські теоніми¹²⁰ та елементи теонімних найменувань трансформувалися в антропонімну систему. У латинському ономастиконі, на відміну, наприклад, від грецького, «теофорні імена нечисленні»¹²¹. У новозавітному тексті їхня кількість незначна. Давньоримські теофорні імена новозавітного тексту поділяємо на: 2.1. Ім'я-посвяту; 2.1. Ім'я, що є найменуванням божества; 2.3. Епіклези (епіклеси) давньоримських божеств, що стали власними іменами.

2.1. Давньоримське ім'я-посвята

Сюди зараховуємо давньоримське ад'єктивне ім'я • *Φορτυνάτος* (чол.) → *Fortunatos* (від лат. *fortunatus*, a, um [fortuna] щасливий, успішний, удачливий)¹²² пов'язаний з іменем богині Фортуни¹²³) → ἐπὶ τῇ παρούσῃ ... *Φορτυνάτου* → присв. прикм. *Фортунатів* (1а), *Фортунатів* (1б); *Фортунат* (2), *Фортунат* (3, 4) [1 Кор 16: 17].

2.2. Давньоримське ім'я, що є найменуваннями божества

У новозавітному тексті виявлено лише один теофорний біблїсантипонім, який дублює найменування морського божества¹²⁴: • *Τιβέριος*¹²⁵ (чол.) → «*Tiberius* утворене від *Tiberis*¹²⁶, імені бога ріки Тибр»¹²⁷ → *Тиверій* (1а), *Тиверій* (1б), *Тиверій* (2). *Тиверій* (3, 4) [Лк 3: 1].

2.3. Епіклези (епіклеси) давньоримських божеств, що стали власними іменами

Третя група давньоримських теофорних імен є більш чисельна. Вона охоплює найменування, що утворилися від епіклез (прізвиськ) давньоримських богів.

2.3.1. Марс

«З давніх часів, – зазначає О. Суперанська, – богам робили присвятні написи на каменях, які ставили в місцях їх шанування та відправлення культів. У цих написах теоніми вводили у невеликий текст, що містив певні молитовні формули. З розвитком літератури ці формули перейшли в книжні тексти, стали загальноприйнятими. Осо-

¹²⁰ «Релігія епохи імперії – надзвичайно складне явище. Вона була такою ж неоднорідною, як і сама Римська імперія з усіма народами, племенами, що входили до її складу...» // *Культура древнього Рима* / [отв. ред. Е. Голубцова]: В 2-х томах. – Москва: Наука. – Т. 1. – С. 173.

¹²¹ *Суперанская А.* Структура имени собственного (фонология и морфология). – Москва: Наука, 1969. – С. 34.

¹²² Там само. – С. 334

¹²³ «Грецькій Т. (Тихе – Г. Т.) повністю відповідає римська Фортуна (*Fors Fortuna*) ... богиня випадку, щастя, достатку. [...] У цілому культ Фортуни у римлян був розповсюджений, вона мала багато храмів, в яких її шанували під різними іменами, напр., *F. Plebeia* (Плебейська), *F. Patricia* (Патриціанська), *F. Equestris* (Вершницька), *F. Libera* (Ф. вільних), *F. Liberum* (Дитяча), *F. Virginalis* (Дівоча), *F. Muliebris* (Жіноча), *Barbara* (Та, що вирощує хлопчиків і юнаків), *Virilis*, богиня щастя чоловіків... *Respicens* (та, що звертає увагу), *Blanda* (Милостива), *Dubia* (Та, що сумнівається), *Brevis* (Скромна), *Stata* (Сумнівна, Короткочасна, Непостійна), *Bona* (Добра), *Malā*, *Averrunca* (Та, що відхиляє біду), *Semes* (Супутниця), *Redux* (Та, що вирощує) та ін.» // *Иллюстрированный словарь античности...* – С. 1101; «У класичний період Фортуну ідентифікували з грецькою Тихе» // *Мифологический словарь...* – С. 575.

¹²⁴ «Для багатьох римських теонімів існують грецькі паралелі...» // Павлюк Е., Томилина Г. *Из истории древнеримских теонимов...* – С. 107.

¹²⁵ «*Τιβέρις, εως, ιος* і *ιδος* ó Тибр (ріка в Латії)» // *Древнегреческо-русский словарь...* – Т. 2. – С. 1625.

¹²⁶ «*Tiberis*, is... m Тибр: 1) ріка в середній Італії...; 2) бог цієї ріки» // *Латинско-русский словарь...* – С. 773; «Тиберин (лат. *Tiberinus*), бог ріки Тибр» // *Иллюстрированный словарь античности...* – С. 1091.

¹²⁷ *Aslanov S.* Entre theonymie: et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendence et immanence // <http://basarab.nicolesku.perso.sfr.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.htm>.

бливо багато написів було присвячено кельтському богу Марсу». У дослідженні О. Суперанської подано перелік епітетів Марса, які згодом трансформувалися «до складу російських чоловічих імен латинського походження: *Август, Аврелій, Аттії, Бакула, Валеріан, Валерій, Вар, Вер, Віктор, Вікторин, Віталій, Гемелл, Євсевій, Кандид, Кварт, Квірин, Кенсорин, Клавдій, Корнелій, Крисп, Ліберій, Максим, Маммій, Марин, Маркіян, Меркурій, Модест, Октавій, Перегрин, Пій, Помпей, Помпоній, Прим, Приск, Роман, Руф, Руфін, Сабин, Савин, Савиніан, Сакердот..., Сатурнін, Северин, Севір, Секст, Секунд, Сильван, Сильвій, Сотер, Сперат, Тит, Тертуллій, Урван, Фауст, Фаустин, Фелікс, Филікссим, Фирмін, Флавій, Флор, Юліан, Юній, Юст, Юстин, Януарій*»¹²⁸.

Відповідно до цього переліку у новозавітному тексті виявлено імена, які гіпотетично інтерпретуватимемо як епіклези Марса¹²⁹: • Φήλιξ (чол.) → (< лат. felix «щасливий; той, що розкошує»¹³⁰) Felix → Фелікс (1а), Феликс (1б), Фелікс (2), Фелікс (3, 4) [Дії 24: 27]; • Ἰουστος (чол.) → Justus (< лат. justus – «справедливий, м'який, законний»¹³¹) → Юста (1а/б), Тита Юста (2), Тит Юст (3, 4) [Дії 18: 7]; • Κορνήλος (чол.) → Cornelius (< лат. cornu – «ріг»¹³²; за іншою версією номен Cornelius походить від лат. cornus – «ягоди дерну»¹³³) → Корнелій (1а), Корнелій (1б), Корнілій (2), Корнілій (3, 4) [Дії 10: 1, 2]; • Κοῦαρτος (чол.) → Quartus (< лат. quartus «четвертий»¹³⁴) → Кварт (1а/б, 2, 3, 4) [Рим 16: 23]; • Κρίσπος (чол.) → Crispus (< лат. crispans «той, що в'ється, кучерявий»¹³⁵) → Кріст (1а), Крісп (1а, 2), Крисп (1б, 3, 4) [Дії 18: 8]; • Ῥούφος (чол.) → Rufus (< лат. rufus – «рудоволосий, яскраво-червоний»¹³⁶) → Руф (1а/б, 2, 3, 4) [Рим 16: 3]; • Σεκοῦνδος (чол.) → Secundus (< лат. secundus «другий»¹³⁷) → Секунд (1а), Секунд (1б, 2, 3, 4) [Дії 20: 4]; • Τίτος (чол.) → Titus (від лат. titulus – «почесне звання, славне ім'я»¹³⁸) → Тит (1а/б, 2, 3, 4) [2 Тим 4: 10]. До цього переліку долучаємо і жіноче ім'я • Πρίσκα, Πρίσκίλλα (жін.) → Priska (< лат. priscus, a, um – «старий, давній, патріархальний; ... старий, колишній (nomen O)»¹³⁹) → Прискіла (1 а) Прискила (1б, 3, 4); Прискілла (2) [Дії 18: 26].

2.3.2. Сильван

В античній теоніміці окреме місце належить богу Сильвану¹⁴⁰. • Σιλουανός (чол.) → Silvanus¹⁴¹ → (Сильван – «в римській міфології спочатку бог лісів і дикої природи; обо- жнювався з Паном. [...] Він став покровителем і навіть ініціатором культурного земле- робства, охоронець дому, подвір'я, маєтку...»¹⁴²; «Сильван (лат. Silvanus), латинський бог, за своєю назвою (від silva, ліс) – лісовий бог і водночас бог полів і обробітку землі, а також бог стад, оскільки стада паслися здебільшого в лісах»¹⁴³) → Силуан (1а, 2), Силуан (1б, 4), Сильван (3) [2 Сол 1: 1].

¹²⁸ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 28.

¹²⁹ Варто зазначити, що, з-поміж означених, лише невелика частина епіклез може претендувати на автентичні. Автор дослідження не зазначає джерел, якими користувалася, виокремлюючи прізвиська Марса.

¹³⁰ Латинско-русский словарь... – С. 321.

¹³¹ Там само. – С. 443.

¹³² Там само. – С. 203.

¹³³ Там само. – С. 203.

¹³⁴ Там само. – С. 643.

¹³⁵ Там само. – С. 209.

¹³⁶ Там само. – С. 676.

¹³⁷ Там само. – С. 695.

¹³⁸ Там само. – С. 775.

¹³⁹ Там само. – С. 618.

¹⁴⁰ «Silvanus, i m [silva] 1) Сильван, бог лісів, полів і стад, покровитель сільських жителів...; 2) pl. лісові і польові божества»; silva «ліс» // Там само. – С. 709.

¹⁴¹ Сильван є «могутнім верховним богом – «спасителем, борцем непереможним, небесним, пантесем» // Мифы народов мира... – Т. 2: А – К. – С. 435.

¹⁴² Там само. – Т.2: К – Я. – С. 435.

¹⁴³ Иллюстрированный словарь античности... – С. 992.

Номен Сильван / Силуан був «також прізвиськом Марса, і, ймовірно, вказувало на одну з рис Марса, який, як відомо, в давні часи був покровителем рослинності і стад»¹⁴⁴. Епіклеза Марс **Сильван / Силуан** відображає один з аспектів божества, за яким його проінтерпретовано як сільського бога¹⁴⁵.

Автори «Нового біблійного словника» не пов'язують біблісантропонім Силуан з античною теонімією: «Ім'я «Силуан» – це, очевидно, латинізована форма імені «Сила», хоча воно може бути і прізвиськом, яке вибрали через подібність» у звучанні¹⁴⁶. Автори «Біблійної енциклопедії Брокгауза» вважають це ім'я латинським¹⁴⁷.

У новозавітному тексті натрапляємо на біблісантропонім • Σιλᾶς (чол.) → Silas → Сіла (1а), Сила (1б, 2, 3, 4) [Дії 15: 32], який є неоднозначним за семантико-генетичними характеристиками. Згідно з однією із версій, це ім'я є арамейською формою al*ya!v= гебрійського імені Wav* Саул¹⁴⁸ («випрошений»)¹⁴⁹. Сила «названий у посланнях своїм лат. іменем Силуан [від silva – ліс]»¹⁵⁰. Варто зауважити, що у новозавітному тексті натрапляємо на дубльовані імена. Тому біблійний персонаж «теж мів мати два імені (як Павло), одне семітське, а інше латинське, чи Σιλουανός є латинською формою імені, яке гелленізувалося в Σιλᾶς»¹⁵¹. Згідно з іншою версією, ім'я Silas (Σιλᾶς) «утворене від латинського silva «ліс»»¹⁵² і може бути гіпокористикою до Silvanus (Σιλουανός).

2.3.3. Аполлон

У давньоримському пантеоні Аполлон – важливе божество. «До римлян вшанування Аполлона перейшло від греків»¹⁵³. Аполлон – «прекрасний як день, його вид випромінює світло... Стріли Аполлона вбивають на місці, як сонячний удар»¹⁵⁴. «Віди си Фойбос («Φοῖβος – «Феб, Світлосяйний»)»¹⁵⁵ зн. чистий, світляний, лучистий, ясний. А був Апольон ще й «Лікейос» (Λύκειος¹⁵⁶) зн. «пострах вовків»¹⁵⁷. Однією з основних функцій Аполлона «був захист птахів від нападу вовків, ... з цього походить його епітет Λυκέος¹⁵⁸, який означає «убивця вовків» Софокл (Електра 6-7), але є й інше тлумачення як Лікейський, оскільки його мати Лето насправді була лікейською богинею»¹⁵⁹. Варто зазначити, що «епітет лікейський («вовчий») застосовували не тільки до Аполлона, а й до Зевса»¹⁶⁰.

¹⁴⁴ Иллюстрированный словарь античности... – С. 992. За однією із функцій Марс був покровителем (захисником) лісу та його мешканців. «Як покровитель рослинного світу Марс мав епітет *Сильванус*, звідси ... чоловічі імена *Сильван, Силуан*» // Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 28.

¹⁴⁵ Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... – Vol. III. (Oarses - Zygia) – P. 962.

¹⁴⁶ Новый библейский словарь... Ч. 1. – С. 294.

¹⁴⁷ Библейская энциклопедия Брокгауза... – С. 892.

¹⁴⁸ Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature. – Third edition / revised and edited by F.W. Danker – Chicago and London, 2000. – P. 923.

¹⁴⁹ Библейская энциклопедия Брокгауза... – С. 892.

¹⁵⁰ Там само. – С. 892.

¹⁵¹ Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature... – P. 923.

¹⁵² A Dictionary of the Bible comprising its antiquities, biography, geography, and natural history / [edited by William Smith]. – In three volumes. – Vol. III. (Red-Sea - Zuzims). – London, 1863. – P. 1310.

¹⁵³ Иллюстрированный словарь античности... – С. 87.

¹⁵⁴ Боннар А. Греческая цивилизация. Т. 1. От Илиады до Парфенона / Пер. с франц. О. В. Волкова; предисл. В. Авдиева. – Москва: Искусство, 1992. – С. 195.

¹⁵⁵ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1740.

¹⁵⁶ «Λυκέα, прізвисько Артеміди» // Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology... Vol. II. – P. 845.

¹⁵⁷ Яворський Є. Мітологія старинних греків і римлян... – С. 27.

¹⁵⁸ Варто зазначити, що епіклезу **Лікей** використовують й у теоніміці Зевса: «Епітет лікейський («вовчий») застосували не тільки до Аполлона, а й до Зевса» // Словник античної міфології... – С. 133.

¹⁵⁹ Dictionary of Deities and Demons in the Bible... – P. 92.

¹⁶⁰ Словник античної міфології... – С. 133; «Зевс Лікейський отримав своє ім'я від назви високої гори у південно-західній Аркадії – Лікайон» // Нельсон М. Греческая народная религия... – С. 10.

Аполлона інтерпретують як божество, що народжене у світлі: «*λυκη-γενής, ες (λύκη, Λυχ, γεν-ος)*, в світлі зроджений, світлоносний, світляний (Апольон)»¹⁶¹; «світлонароджений, по-інш. – народжений в Лікій (*epítet* Аполлона)»¹⁶².

К. Асланов вважає, що преномен *Lucius* «може бути оригінальним теонімом. Фактично, у ньому можна впізнати... корінь *luk* – світло, який послужив для творення латинського теоніма *Lucina* (ймовірний епітет Діани) і грецького епітета *Λυκεῖος*, що належав Аполлону»¹⁶³. У цьому дослідженні ототожнено лат. *Lucius* і гр. *Λυκεῖος*. У римській міфології зустрічаємо епіклезу «Юпітер Луцетій (від – світло)»¹⁶⁴.

Варто зауважити, що проблема щодо інтерпретації епітетів (епіклез) Аполлона була актуальною ще у XIX ст.¹⁶⁵

У святописемному тексті виявлено біблісантропонім, який нагадує означену епіклезу Аполлона: • *Λούκιος* (чол.) → *Lucius* → (за однією з версій утворене від лат. *lux* – «світло»¹⁶⁶ → *Лукий* (1а/б); *Лукий* (2) *Лукій* (3, 4) [Рим 16:21]. Гіпокористикою до цього імені є біблісантропонім • *Λουκάς*¹⁶⁷ (чол.) → *Lucas* → *Лука* → (1а, 2), *Лука* (1б, 3, 4) [Филм 1:23].

* * *

Вранішня зоря (Еосфер, Люцифер)

До переліку розповсюджених епіклез в античному теоніміконі належить епіклеза *Люцифер*¹⁶⁸. Як уже зазначалося (у попередній частині статті), божества, що належали до інших релігійних систем (напр., античної) у новозавітному тексті зазнавали деса-кралізації і потрапляли у розряд демононімів. Процес демонологізації відбувався не лише з іменами, а й з епітетами.

В античному теоніміконі *Люцифер* (*Люципер*) «(лат. *Lucifer* – світлоносець) – 1) епітет богів, які відали небесними світилами – *Діана, Аврора та ін.*; 2) назва вранішньої зірки (Венери) як представниці світанку. *Люципер* уважався сином *Еос* і Титана *Астрей* (варіант: *Кефала*)»¹⁶⁹ має винятково позитивне значення. У латинсько-російському словни-

¹⁶¹ Словар до Гомерової Одиссеї і Іліяди... – С. 261; *λυκη-γενής* – світлонароджений, по-інш. – народжений в Лікій (епітет Аполлона); «*Λυκηγενής*, прізвисько Аполлона, котре називає його народженим в Лікій, або богом світла» // *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*... – Vol. II. (Earinus – Nux). – P. 845. «Існує три варіанти трактування цього імені. По-перше, епітет *Λυκηγενής* зводять до грецького слова *λύκος* (вовк) і перекладають «народжений вовчицею»... Дещо штучною і не надто обґрунтованою виглядає інтерпретація епітета *Λυκηγενής* як «світлороджений». Цікавим ... є зауваження Макробія, який ототожнював слово «світло» і «вовк». Зв'язок між світлом і Аполлоном звичайно існує, але божество скоріше є джерелом світла, а не його продуктом... Правомірним і переконливим є трактування епітета *Λυκηγενής* як «народженого в Лікій»... Не маємо переконливих аргументів для скептичного ставлення до зауважень коментатора Гомера Євстафія, за яким *Λυκηγενής* означає «народжений в Лікій»..., хоча він наводить і приклади тлумачення епіклезі як «світлонароджений» чи «син вовчиці» ...» // Горожанова А. Н. Аполлон Ликийский (по данным «Илиады» Гомера) // Мнемон. Исследования и публикации античного мира / [под ред. Э. Д. Фролова]. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 345.

¹⁶² *Древнегреческо-русский словарь*... – Т. 1. – С. 1038.

¹⁶³ *Aslanov* С. Entre theonymie et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendence et immanence // <http://basarab.nicolesku.perso.sfr.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.htm>.

¹⁶⁴ *Культура древнего Рима*... – Т. 1. – С. 118; «Римський Юпітер... був дуже подібний до грецького Зевса. Він був насамперед богом світла. Його часто називали *Луцетій* – світлодар» // Парандовський Я. Міфологія. Вірування та легенди стародавніх греків і римлян / Перекл. з польської О. Ленік. – Київ: Молодь, 1977. – С. 192.

¹⁶⁵ *Наумова* Е. Генезис и эволюция солярных аспектов мифологии Аполлона... – С. 17.

¹⁶⁶ *lux, lucis, f* (рідше *m*) – «1. світло, освітлення, сяйво; 2. блиск, сяння; 3. ясність...; 4. слава, краса...» // *Латинско-русский словарь*... – С. 462.

¹⁶⁷ *Λουκάς* – «ласкаве чи зменшено-пестливе ім'я до *Lucius*» // *Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*... – P. 603.

¹⁶⁸ «*Люцифер* – 1. Розповсюжене прізвисько багатьох богів, які відали небесними світилами: *Діани, Еос та інших*» // *Антична література: Довідник*... – К., 1993. – С. 178.

¹⁶⁹ *Словник античної міфології*... – С. 131; «Персоніфіковано *Люципера* вважали сином *Еос* (*Аврора*) і Титана *Астрей*» // *Античність: Словарь-справочник* / [сост. И. Е. Култышова, Е. И. Светилова, Н. Р. Шопина; под общ. ред. В. Н. Ярхо]. – Дубна, 1998. – С. 152.

ку Й. Дворецького «lucifer, fera, ferum [lux + fero] 1) світлоносний, той, що несе світло...; освітлений...; той, що виносить на світло, полегшує пологи»¹⁷⁰ «Lucifer, feri m 1) Люципер, син Аврори, бог вранішньої зорі...; 2) вранішня зоря (планета Венера)...»¹⁷¹. С. Аверинцев зазначає, що у християнській міфології це відомий демономен¹⁷². «Люцифер (лат. Lucifer, «ранкова зоря», тобто планета Венера; у тому ж значенні – гр. «ἑωσφόρος ὁ (sc. ἄστηρ; лат. Lucifer) ... вранішня зоря, тобто планета Венера...»¹⁷³, слов. (слов'янське – Г. Т.) денница, у християнській традиції – одне з позначень *сатани* як бундючного та беззлого наслідувача того світла, яке становить містичну «Славу» Божества. Вона сягає старозавітного пророцтва про загибель Вавилона, в якому з історично актуальними аспектами переплетено есхатологічні мотиви, й цареві Вавилона надано рис язичницького демона планети Венера: «Як же ж це ти впав з неба, ти, блискучий сину зірниці?... (Іс. 14: 12-15)... Таке «світле» позначення сатани не могло не бути парадоксальним (навіть із урахуванням усієї одіозності астральних культів для *християнства*), тим більше, що цей самий *символ* використовувався у зовсім протилежному значенні. У новозавітних текстах Христос іменує Себе Самого: «Я ... ясна зоря досвітня (Од. 22: 16)»¹⁷⁴: ἐγὼ εἶμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος Δαυὶδ, ὁ ἄστηρ ὁ λαμπρὸς ὁ πρῶνός → Я корінь і рід Давидів, зоря ясна і рання (1а), Я – корінь і рід Давидів, зоря ясна і рання (1б), Я корінь і рід Давидів, зоря ясна і досвітня (2), Я – корінь і паросток Давида, ясна зоря досвітня (3), Я є корінь і рід Давидів, Зоря рання, досвітня (4) [Ап 22: 16]. «Вранішня зоря, планета Венера, котра з'являлася на небосхилі першою..., а вранці зникала останньою... Вона служить образом Ісуса (Ап 22: 16; пор. 2 П 1: 19; Ап 2: 28)»¹⁷⁵: καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἄστέρα τὸν πρῶτον → и дам йому ранню зору (1а), і дам йому ранню зору (1б), і дам Я йому зору досвітню (2), і дам тому зірку досвітню (3), і Я дам йому досвітню зору (4) [Ап 2: 28].

У монотеїстичному віровченні давніх гебреїв, а згодом і в християнстві космічні об'єкти (напр., сонце, зорі) не були об'єктом поклоніння: «краса зірок, їх сяяння захоплювали ізраїльтян, однак вони ніколи не вважали зірки богами (як язичники)». Зорі «як сонце і місяць, виконували певну функцію – були світилами на небосхилі». Однак інколи ізраїльтяни потрапляли під язичницький вплив. У Діях згадано про те, «що жителі Північного царства (Ізраїлю) створили зображення зоряного бога Ремфана¹⁷⁶ і носили його з собою»¹⁷⁷: καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ [ἰμῶν] Ῥαιφάν → и зорю Бога вашого Ремфана (1а), і зорю бога вашого Ремфана (1б), і зорю вашого бога Ромфана (2), і зорю бога Рефана (3), і зірку вашого бога Райфана (4) [Дії 7: 43].

Август

Теоніми давньоримського ономастикону не часто у процесі трансонімізації переходили до розряду антропонімів. В період імперії це явище стало зворотним: значна частина людей потрапила до рангу божественних¹⁷⁸.

¹⁷⁰ Латинско-русский словарь / [авт.-сост. И. Дворецкий]. – Москва, 2002. – 7-е изд., стереотип. – Москва: Русский язык, 2002. – С. 458.

¹⁷¹ Там само. – С. 458.

¹⁷² «Люцифер (лат. Lucifer) чи Фосфор (гр. φῶσφορος), «світлоносець», назва вранішньої зорі. В отців церкви ... «син зорі» позначає диявола» // Християнство. Етимологический словарь / С. С. Аверинцев (главн. ред). – М., 1993. – С. 65.

¹⁷³ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 731.

¹⁷⁴ Аверинцев С. Софія – Логос. Словник. 2-е видання / Сергій Аверинцев / [упор. та передм. К. Сігов]. – К., 2004. – С. 135.

¹⁷⁵ Библиейская энциклопедия Брокгауза. Chrisliche Verlagsbuchhandlung Paderborn. Lexicon zur Bibel. 1994. Brockhaus Verlag Wuppertal. / [авт.-сост. Фриц Ринекер, Герхард Майер]; пер. с нем. В. М. Иванова и др. – Кременчуг, 1999. – С. 997.

¹⁷⁶ «Ремфан [евр. Кійон], бог зорі, котрого ізраїльтяни шанували під час їх блукання пустелею» // Там само. – С. 835.

¹⁷⁷ Там само. – С. 344.

¹⁷⁸ Aslanov C. Entre theonymie: et anthroponymie: l'onomastique divine et humaine, indice de la confusion entre transcendance et immanence // <http://basarab.nicolesku.perso.sfr.fr/ciret/bulletin/b14/b14c5.htm>.

Особливу увагу варто звернути на біблісантропонім Август: • **Augustus** → edictum a Caesare Augusto¹⁷⁹ (δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου) → повелінне від Кесаря Августа (1а), повелінні від кесаря Августа (1б), наказ царя Августа (2), наказ від кесаря Августа (3), указ кесаря Августа (4) [Лк 2: 1].

З часів Августа встановлено імператорський культ¹⁸⁰, який «мав різні форми організації і ієрархію жерців... Часто посвяти імператору суміщали з посвятами іншим богам, особливо Юпітеру. Богів іменували Августами¹⁸¹, богині Августами, а імператорів і їх дружин зображали з атрибутами богів і богинь»¹⁸².

А. Токарев зазначає: «в формулі Imperator Caesar divi filius Augustus, котра з 27 р. до н. е. стає офіційним іменем принцепса, Augustus відіграє визначну роль. Цей епітет символізує боговибраність його володаря..., хоча не так яскраво, як прізвище Сулли Felix»¹⁸³. Когномен Сулли Felix (щасливий) «перекладений на давньогрецьку мову звучав як Ἐπαφροδίτης¹⁸⁴, хоча точний переклад має бути Εὐτυχές (щасливий). Але Сулла хотів бути скоріше улюбленцем Венери-Афродіти, ніж Тюхе»¹⁸⁵.

Латинський титул «augustus» → «удостоєний пошани»¹⁸⁶ тотожний грецькому відповіднику «σεβαστός» – «високий, священний»¹⁸⁷ і позначає почесний титул, який був присвоєний сенатом Гаю Юлію Цезарю Октавіану. У давньогрецькому тексті Ново-завітного Канону для означення цього титулу використовується власне грецька лексема σεβαστός і транслітерована латинська αὐγούστος. Мовознавець Й. Дворецький у «Латинсько-руській словнику» зазначає, що Augustus «високий, священний, великий» став когноменом Октавіана й переходив до всіх наступних імператорів¹⁸⁸.

3. Псевдотеофорні імена

Окрім теофорних, у антропонімній системі тієї чи іншої мови можуть функціонувати так звані псевдотеофорні імена. Особливістю цієї групи імен є те, що вони «міс-

¹⁷⁹ Цит за: Biblia sacra. Iuxta Vulgatam Versionem. Editionem quartam emendatam cum sociis B. Fischer, H. I. Frede, H. F. D. Sparks, W. Thiele. – Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994.

¹⁸⁰ «Пліній Старший писав, що «бог – це допомога людині людині», котра відкриває шлях до вічної слави» // Культура древнього Рима... – Т. 1. – С. 180. «Перші імператори, що йшли за Августом, певний час ще зводили... приймати як це (ім'я Август – Г. Т.), так і інші почесні імператорські імена (Цезар, імператор, Батько вітчизни (pater patriae), цар (dominus), бог (deus))...» // Иллюстрированный словарь античности... – С. 9.

¹⁸¹ «Августа... 1. Сакральний титул дружин римських імператорів часів Імперії». – Там само. – С. 10; «Вперше augustus як епітет божества використано у 13 р. до н. е. для римської персоніфікації миру – Pax Augusta. Особливо часто Augustus використовують для позначення Ескулапа, Аполлона, Геркулеса, Юпітера, Лібера, Марса, Меркурія, Нептуна, Сатурна, Сильвана, рішче Діани, Сонця, Фортуни та ін.» // Токарев А. Н. AUGUSTUS и СЕΒΑΣΤΟΣ: о семантике терминов // Древности. Харьковский историко-археологический ежегодник. – Харьков, 2005. – С. 173.

¹⁸² Beaujeu J. La religion romaine a l'apogée de l'empire. – Paris, 1995. – P. 70. // Цит за: Культура древнього Рима... С. 182.

¹⁸³ Токарев А. AUGUSTUS и СЕΒΑΣΤΟΣ: о семантике терминов... – С. 173.

¹⁸⁴ «ἐπ-αφροδίτης 1) той, хто навіює любов, милий, чарівний; 2) люблений Афродітою, тобто щасливий (відпов. лат. Felix – прізвисько, яке прийняв Сулла)» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 589. Див. першу частину статті.

¹⁸⁵ Токарев А. AUGUSTUS и СЕΒΑΣΤΟΣ: о семантике терминов... – С. 175.

¹⁸⁶ Библиейская энциклопедия Брокгауза... – С. 3.

¹⁸⁷ Древнегреческо-русский словарь... – Т. 2. – С. 1465. У розвідці «AUGUSTUS и СЕΒΑΣΤΟΣ: о семантике терминов» А. Токарев зазначає, що вони не були абсолютно тотожними. Семантика терміна augustus «змінювалася впродовж різних епох римської історії. Вивчення семантики Σεβαστός дозволило підсумувати, що це слово в епоху імператора Августа було неологізмом, котрий «винайшло» оточення першого імператора. Вибір Октавіаном нового імені як латинського, так і його грецького перекладу був свідомим і ретельним. Імператор не зважав на те, чи буде грецизоване ім'я точним перекладом латинського оригіналу. Для нього важливим було те, що augustus і Σεβαστός виражали його особливе становище у римській державі (адже юридично Октавіан не був монархом!)...» // Токарев А. Н. AUGUSTUS и СЕΒΑΣΤΟΣ: о семантике терминов... – С. 175.

¹⁸⁸ Латинско-русский словарь... – С. 92.

тять імена пророків, апелятиви пророк, господин (пан – Г. Т.); морфему благо; різноманітні релігійні поняття типу раб віри, прикраса релігії»¹⁸⁹.

Псевдотеофорні імена були численними в латинському антропоніміконі¹⁹⁰. У новозавітному тексті не виявлено псевдотеофорних давньоримських імен.

Що ж стосується грецького ономастикону, то у новозавітному тексті виявлено декілька псевдотеофорних імен. До псевдотеофорних зараховуємо давньогрецькі імена «з морфемою εὐ»¹⁹¹: Εὐνίκη¹⁹² (жін.) → Євнікію (1а), Євникию (1б), Евнікії (2), Евніку (3), Євнікії (4) [2 Тим 1: 5]; Εὐοδία¹⁹³ (жін.) → Εὐοδίαν → (Зн. в.) Євودیю (1а), Єводию (1б), Евودیю (2), Евودیю (3, 4) [Филп 4: 2]; Εὐτυχος¹⁹⁴ (чол.) → τις νεανίας ὀνόματι Εὐτυχος → один молодець, на ім'я Євтих (1а), один молодець, на ім'я Євтих (1б), Юнак же один, Євтих на ім'я, (2), Один юнак, Євтих на ім'я, (3), один юнак Євтих на ім'я, (4) [Дії 20: 9]; Εὐβουλος¹⁹⁵ (чол.) → Єввун (1а), Єввул (1б), Еввул (2), Евбул (3), Евул (4) [2 Тим 4: 21].

* * *

Античні теофорні імена – важливий компонент новозавітного антропонімного ареалу, який згодом трансформувався в численні європейські іменники. Оскільки «власні імена, що пов'язані зі світовими релігіями, передаються у повному обсязі від одного народу до іншого»¹⁹⁶, то античні теофорні імена новозавітного тексту формують окремих фрагмент новочасної системи найменувань у багатьох народів, у тому числі й українського. У процесі використання античних теофорних імен у системі християнського іменника відбулося переосмислення природи імені та нове прочитання імені в системі інших світоглядних координат.

Ancient Theophoric Names in Present-Days Translations of the Holy Scripture into Ukrainian

Halyna TYMOSHYK

The article examines theophoric names as an important component of the ancient system of nomenclature. They constitute a small percentage of the number of names in general, but because of them we perceive the ancient Greek and Latin nouns from the biblical text as a complex and non-homogeneous system that has integrated elements of cultural and ethical constants of the ancient society. The fact of our coming across ancient theophoric names among personal names of the New Testament is not an exception to the rule, but testifies to the fluidity of the onomastic tradition modeling the development of this or that anthropogenic system. Part of the theophoric names that echoed old (in our case ancient) religious systems, acquired a new interpretation or was transcoded by respective theo-elements in terms of the new Christian religious doctrine. The new paradigm of world outlook has marked the trajectory of anthropogenic systems' development of ethno-cultural formations of the whole European region, having modeled an anthropodimension, where, like in a mosaic panel, Christian onymous preferences (e.g. Hebrew theophoric names) combined with onymous manners of the previous epochs existing in the coordinates of other world-outlook systems.

Key words: theophoric name, theo-anthroponym, theophorous element, theonym, substitution, transonimisation, pseudo-theophoric names.

¹⁸⁹ Словарь русской ономастической терминологии [авт.-сост. Н. В. Подольская]. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Наука, 1988. – С. 76.

¹⁹⁰ Суперанская А. Структура имени собственного (фонология и морфология)... – С. 32.

¹⁹¹ «З давніх часів використовується тип «indeclinable + nomen»: ... грецьк. Εὐ-ῶπος «з гарними очима» // Там само ... – С. 69; С. 34; «εὐ... 1) добре...; 2) повністю, цілком...; εὐ, τό indecl. 1) добро, благо» // Древнегреческо-русский словарь... – Т. 1. – С. 680–681.

¹⁹² Утворене від гр. «εὐ» та «νίκη ἢ дор. = іίκη... ἢ 1) перемога» // Там само. – Т. 2. – С. 1134

¹⁹³ Утворене від εὐ-οδος 1) той, що дає вільний прохід, легкопрохідний; 2) зручний для проходу... // Там само. – Т. 1. – С. 700; («εὐ» та «ὁδος... ἢ 1) шлях, дорога» // Там само. – Т. 2. – С. 1152).

¹⁹⁴ Утворене від гр. «εὐ-τυχής – 1) щасливий, успішний...; 2) багатий...; 3) щасливий, успішний...; 4) той, що дає щастя, сприятливий» // Там само. – Т. 1. – С. 713; («εὐ» та «τύχη... ἢ 1) доля, талан...; 2) збіг обставин, випадковість, випадок» // Там само. – Т. 2. – С. 1657.).

¹⁹⁵ Утворене від гр. «εὐ-βουλος розсудливий, розважливий» // Там само. – Т. 1. – С. 684; («εὐ» та «βουλή... ἢ 1) воля, бажання, рішення, задум...; 2) думка, намір...; 3) порада, настанова...; 4) роздум, обговорення...; 5) нарада, порада... « // Там само. – Т. 1. – С. 303 – 304.).

¹⁹⁶ Суперанская А. Имя – через века и страны... – С. 138.

Античные теофорные имена в современных переводах Священного Писания на украинский язык

Галина ТИМОШИК

В статье рассмотрены теофорные имена, являющиеся важным компонентом античной системы наименований. Хотя они составляют небольшой процент от общего количества имен, однако благодаря им мы воспринимаем и древнегреческое, и латинское существительные в библейском тексте как сложную и неоднородную систему, в которой отражены элементы культурно-этических констант античного общества. То, что в антропонимике Нового Завета встречаются античные теофорные имена, не является исключением из правил, а свидетельствует о текучести ономастической традиции, которая моделирует развитие той или другой антропосистемы. Некоторые из теофорных имен, которые содержат в себе отзвук архаических (в наше случае – античных) религиозных систем, в координатах христианского вероучения приобрели новое прочтение или были транскодированы соответствующими теоэлементами. Новая парадигма мировосприятия обозначила траекторию развития антропосистем этнокультурных образований всего европейского региона и смоделировала такое антропоизмерение, в котором, как в мозаичном панно, объединились христианские онимные предпочтения (например, гебреевские теофорные имена) с онимными предпочтениями предыдущих эпох, которые бытовали в координатах других мировоззренческих систем.

Ключевые слова: теофорное имя, теоантропоним, теофорный элемент, теоним, субституция, трансонимизация, псевдотеофорные имена.

Стаття надійшла до редколегії 19.01.2010
Прийнята до друку 18.03.2010

Нові книги

Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. – 200 с.

Пропоноване видання – це перша спроба комплексного дослідження традиційних календарних звичаїв та обрядів мешканців Рівненщини. Монографія є узагальненням польових експедиційних матеріалів автора 1995–2006 рр. із Рівненської, Житомирської та Київської областей. У книзі розкрито особливості народного світогляду, народних звичаїв і обрядів, перевірений часом календарний ритм сільськогосподарської та трудової діяльності.

Збірка складається з двох частин: у першій викладено матеріал, у другій – музично-обрядовий фольклор. Уперше опубліковано світлина початку XX ст. з етнографічної колекції Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі – РОКМ), а також авторські світлини початку XXI ст. Як важлива складова духовної культури краю в якості ілюстрацій використані зразки народного іконопису XV–XVI ст. РОКМ.

Іваницький А. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики. – Вінниця: Нова книга, 2009. – 404 с.

У праці запропоновано принципово новий погляд на походження музики. Особливість концепції полягає в урахуванні триєдності мови, мислення й музики. Для виявлення і хронологізації стадій розвитку музики використано синтаксичний апарат. Дослідження має комплексний характер і спирається на досягнення етномузикології, логіки, палеопсихології, лінгвістики, археології, історії, етнографії. Часова дистанція дослідження – від зародків мовно-музичної синтактики у верхньому палеоліті до виникнення респонсорного музичного періоду в пізньому Середньовіччі.